

BUCHHOLCZ NORBERT

A MÁSIK EMLÉKEZET

JUREK BECKER ÉS KERTÉSZ IMRE ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATA

A holokauszt túlélői írásaikban gyakran számolnak be valamiféle idegen-ség megtapasztalásának élményéről. A múltban átélt események és azok jelenbeli továbbélése a személyes identitással összefüggésben olyanfajta lét- és helyzetszemléletben tükröződnek vissza, amelyben ez az idegen-ség – nemcsak mint másik, hanem mint másik a sajátban – központi szerepet kap. A dolgozat e másság okaira és mibenlétére próbál fényt deríteni.

Feltételezzük, hogy az idegenség megtapasztalásának köze van az emlékezethez, amelynek megismerő folyamatát a múlt borzalmai, valamint mások pusztulásának és a személyes túlélésnek kettőssége határozza meg. A továbbiakban ennek kérdését vizsgáljuk Jurek Becker és Kertész Imre szövegeiben. Nem törekszünk ezúttal a teljességre, a vizsgált művek részletes elemzésére; mindössze vázolni szeretnénk az ilyen irányú kutatások alapjait.

Jurek Becker *A láthatatlan város* című esszéje a személyes emlékezés kérdéseit fejtegeti: az esszében megszólaló beszélő felbont egy csomagot, melynek tartalma egy halom fénykép szülővárosának gettójáról, melynek ő maga is lakója volt, s emlékeire hagyatkozva rendezgetni próbálja azokat egy készülő kiállítás számára. A fényképek nézegetése ugyanakkor nem az emlékek felszínre töréséhez vagy a múlt felidézésének elindításához vezet, hanem fájdalmas vallomáshoz az emlékezés kényszerű és lehetetlen voltáról.

Becker már az esszé elején vázolja személyes emlékezete paradox voltát: emlékező képességének nincs hozzáférése az átélt múlt egy részéhez:

Két évesen kerültem ebbe a gettóba, öt évesen hagytam el, útban egy láger felé. Képtelen vagyok bármire is emlékezni. Így beszéltek el, így szerepel a pa-

pírjaimban, következésképp így teltek a gyermekéveim. Van, hogy azt gondolom, kár, hogy nem valami más áll rajtuk. A gettót mindenesetre csak nyomorúságos mendemondákból ismerem.

Az emlékezethiány vélhetően az átélt gettó- és lágerélményekkel, valamint a lengyel nyelv németre cserélésével függhet össze, ahogyan ezt a szerző a Zsidónak lenni című esszéjében írja. E fejtegetések fontosak számunkra, ám ennél talán érdekesebb az, hogy Becker úgy véli, mintha mégis lennének valamiféle emlékei az emlékezet számára hozzáférhetetlen múltból. Mintha még meglévő emléknymoi együtt formálódniának írói alkotótevékenységével, vagy maga az írás hozna létre ilyenfajta nyomokat.

Apám beszélt róla néhányszor, de csak ritkán és nem túl szívesen. Amíg élt, nem voltam elég kíváncsi ahhoz, hogy ravasz kérdésekkel túljárjak az eszén, aztán meg már túl késő volt. Mégis írtam történeteket gettókról – mintha valami szakember lennék. Azt gondoltam talán, hogy ha elég hosszú ideig írok, az emlékek is meg fognak jönni. Az is lehet, hogy valamikor már elkezdtem azt is emlékeknek tartani, amit magam találtam ki.

E sorokat olvasva úgy tűnik, mintha az emlékezet képességének nem lenne hozzáférése az emlékekhez. Itt szükséges megkülönböztetnünk az emlékezet és az emlékezőképesség német elnevezéseit, melyek e kettő viszonyáról s magáról az emlékezés folyamatáról is igen sokat árulnak el. A *Gedächtnis* szóval megnevezett emlékezet emlékezőképesség, az emberi elme képessége a múlt felidezésére, s magukat a felhalmozott emlékeket is jelöli e kifejezés. Az *Erinnerung* lényegében ugyanezekkel a jelentéstartalmakkal bír, a hangsúlyt viszont máshová kell helyeznünk: míg a *Gedächtnis* az elme működésére összpontosít, s az eredményt, az emlékeket is ebből a nézőpontból mutatja be (a súlypont a felidezés, a tárolás és a konstrukció folyamata felé tolódik el), addig az *Erinnerung* a jelenbeli megismerés és a múltbeli emlékek szoros összetartozását és együttműködését feltételezi, azaz tapasztalataink visszavezetnek az emlékezés egy elemére – mely vélhetően összefügg egy múltbeli, hasonlóképpen szerzett tapasztalattal. Az *Erinnerung* reminiscencia is. Emmanuel Lévinasnál ezt olvashatjuk az emlékezetről:

A fény, amely lehetővé teszi, hogy az én saját magán kívül valami mással találkozzon, oly módon teszi lehetővé e találkozást, mintha ez a dolog magából az énből származna. A fény, a világosság maga az érthetőség (intelligibilité), amely azzal, hogy mindent belőlem eredeztet, minden tapasztalatot az emlékezet (réminiscence) egy elemére vezet vissza. Az ész egyedül van. S ebben az értelemben a tudás sohasem találkozik valami igazán mással a világban. (Hand és Lévinas, 39)

Lévinas *Az idő és a másik* című munkájában az emlékezet kritikáját fogalmazza meg: ha minden tapasztalat visszavezethető az emlékezet egy elemére, amely – figyelembe véve az *Erinnerung* jelentéseit – hasonlóképpen szerzett múltbeli tapasztalat, akkor az én (ego) végső soron önmagába záródva, a másik nélkül hozza létre emlékeit. E megismerés-elsajátítás jelentésképzés. Ennek kritikáját fogalmazza meg Lévinas: a munkában, a fizikai gyötrelemben a szubjektum felismeri, hogy elválaszthatatlanul összeforrott az objektummal, s a fájdalomban tapasztalt másik, a külső, az objektum épp arra döbbsenti rá, hogy létezésének terhét cipelve milyen mérhetetlenül egyedül van.

Becker számára az emlékezés jelenti ezt a gyötrelmet, amelynek idegenszerű működése valamiféle múltbeli szenvedésre is visszamutat, s amely lehetetlenné teszi a megértést, s a megtorpant értelmezés helyét önkéntelenül feltoluló érzések veszik át.

Folyton azt érzem, hogy amikor emlékezem, annak valamiféle megerőltető dolognak kell lennie, ahelyett hogy csak úgy tétlen legyek, és lustán arra várnék, hogy emlékezzek. Itt erőlködöm az örületig, de nem jön semmi, csak a képek vannak a szobámban, annyira megfoghatatlanul közel.

Az emlékezethiányban szenvedő számára az emlékezés megerőltető; olyan, mintha az emlékező valamiféle terhet cipelne magával:

Gyermekkori emlékek nélkül élni olyan, mintha arra lennél ítélve, hogy folyton magaddal cipelj egy ládát, aminek a tartalmát nem ismered. És minél öregebb leszel, annál nehezebbnek tűnik, és annál türelmetlenebbül várod, hogy végre felnyithasd.

A láda jelenti az a terhet, amelytől a munkában önmagától (és az „elsajátított” világtól) elidegenedő én nem képes szabadulni. E teher megmagyarázhatatlan, de feledhetetlen jelenlétét és a tőle való szabadulás lehe-

tetlenségét a felnyitás iránti vágy teszi igazán problematikus: mivel a láda tartalma ismeretlen, idegen, nem felnyitása, hanem a tőle való megszabadulás lenne a megoldás, s ez az aktus akár öngyilkossággént is értelmezhető lenne, mint ahogyan azt sok Holokauszt-túlélő vállalta. A láda ugyanakkor egyszerre a sajátunk is: nemcsak felelősséggel tartozunk érte, még ha oly idegen is, hanem önkéntelenül is fel akarjuk nyitni azt.

Az emlékezés kényszerű voltáról Kertész Imre Kaddisában is olvashatunk:

...nem emlékezni akarok, e kietlen tájon még hiánycikként sem ismeretes Madeleine-ostya helyett mondjuk babapiskótát mártogatni a Garzon filter-teakeverékbe, habár emlékezni akarok persze, akarok, nem akarok, nem tehetek mást, ha írok, emlékezem, emlékezniem kell, bár nem tudom, miért kell emlékezniem, nyilván a tudás miatt, az emlékezés tudás, azért élünk, hogy emlékezzünk a tudásunkra, mert nem feledhetjük, amit tudunk...

Az emlékezés önkéntelenül is olyan területekre vezet, amelyek érintkeznek mások emlékezetével is, és mások emlékeit sajátként kezdjük látni – Beckernél pedig sajátunkat mások emlékeiként. Ez az emlékezés ugyanakkor nem jöhet létre írás nélkül. Beckernél azért, mert az emlékezés eleve mások által mesélt történet a saját nyelv által megírva, vagy írás, Kertésznél pedig az „élet törekvései” csak az írással, e „látó törekvéssel” együtt érthetőek meg.

„Ha elég sokat írok, megjönnek az emlékek is” – olvashatjuk Becker esszéjében. Az írás tehát nemcsak szakma vagy kedvtelés, hanem végső soron magát az emlékezetet, az élő és eleven jelenbeli múltat kívánja feléleszteni, az emlékezés révén pedig saját életét kívánja megérteni és megalkotni Becker. Ez az alkotás pedig maga az írás, mely az életet folyton újramondja, folyton „megismétli”, és, ahogyan Kertésznél olvashatjuk, „utánamondja az életet az életnek.”

De – igen – legalább a kudarcra törekedni kell, mint Bernhard tudósa mondja, mert a kudarc, egyedül a kudarc maradt az egyetlen beteljesíthető élmény, mondom én, és így én is erre törekszem, ha már törekednem kell, márpedig kell, mert élek és írok, és mindkettő törekvés, az élet inkább vak, az írás inkább látó törekvés, és így másféle törekvés persze, mint az élet, talán azt törekszik látni, hogy mire törekedik az élet, és ezért, mert nem tehet mást, utánamondja az életnek az életet, ismételteti az életet, mintha ő, az írás is élet

lenne, holott nem az, egészen alapvetően, össze nem mérhetően, sőt össze nem hasonlíthatóan nem az, és így a kudarc, ha írni kezdünk, és az életről kezdünk írni, eleve biztosított.

A kudarc az egyetlen beteljesíthető élmény, s az írás az, amelyben megmutathatja magát annak kudarca, hogy e „látó törekvés” révén megérthessük az élet „vak törekvéseit”. Beckernél is érezni, hogy fennáll a kudarc lehetősége, ha az életet az írás révén próbáljuk megérteni: „az is lehet, hogy valamikor már elkezdtem azt is emlékeknek tartani, amit magam találtam ki.” A kudarc élményét, amelyet paradox módon sem megélni, sem beteljesíteni, és még megírni sem lehet, leginkább akkor fedezhetjük fel nála, amikor a képek rendezgetésekor saját emlékezetének határait feszegetve eljut oda, ahonnan továbblépni nem képes: mások fájdalmas pusztulásához. E felismerés szorosán kötődik az emlékezházihoz, a kényszerűen vállalt sorsközösséghez egykori társaival, akiknek pusztulása miatt épp úgy nincs emlékezte, mint Beckernek. Viszont a rájuk emlékezni képtelen Becker az egyetlen, aki életük nyomait, a fényképeket kezében tartva emlékezhette rájuk, s aki ugyanebben a pillanatban képes megérteni ennek lehetetlenségét is.

Becker képeket nézeget, képeket a gettóról, melynek egykor ő is lakója volt, képeket azokról az emberekről, akiknek sorsában ő is osztozott, jóllehet ő maga túlélte a deportálásokat, sorstársaira és gettóbeli életére pedig nem emlékszik. S e fényképeket nézve törnek felszínre az emlékezés problémái. Sem saját képzelőereje, sem pedig a mások által elmondott történetek nem segítenek: nemcsak hogy emlékeket nem hívnak elő, de még abban sem lehetnek hasznára, hogy rendezgesse őket a kiállítás számára. Sőt, e fényképek a megértés szándékával ellentétben mintha lehetetlenné tennék, „kioltanák” a megértést.

Amikor megkaptam őket, amikor felnyitottam a csomagot, és elkezdtem kirakosgatni, hamarosan éreztem, hogy másképp kell őket elrendezni. De mégis, milyen rendbe? Melyek azok, amelyek egymáshoz illenek, és hogyan, és melyeket kellene különválogatni? A gyerekek a gyerekekhez, a szakállasok a szakállasokhoz, a kereskedők a kereskedők mellé tartoznak? És a rendőrök a rendőrökhöz, a szőkék pedig a szőkékhez? Ez az elrendezés mindenesetre nem jó: olyan ez, mint amikor ugrik egyet a lemez, ami a legszebb felvételt is tönkreteszi. A képeket folyton újrendezem, feltétlen meg akarom oldani a

rejtélyt. A pályaudvart kívülre, a temetőt kívülre, az utcákat középre teszem, egy helyre a faházakat, egy helyre a kőházakat, közéjük a műhelyeket, a falat pedig a falhoz. Soha nem jó egyik változat sem, az emlékezet lámpáscskái nem gyulladnak ki.

A képek rendezgetése, a rendezgetés mint alkotó, kreatív tevékenység fontos szereppel bír a megértés számára: e cselekvés nemcsak alkotás és játék, amelyben önmagunkba feledkezünk, mert a képek ismerős emlékeket hívnak elő, hanem kényszerű cselekvés is. A képeket és saját emlékezetének, életének mibenlétét megérteni kívánó ember kétségbeesetten folyton újrarendezi a képeket. Nincs lehetséges jó változat; a rendezgető valahányszor újrakezdi a képek csoportosítását képzelőereje segítségével, mindig saját határaival szembesül. Képtelen emlékezetének szorításában mintha maga is az egykori gettó foglyává válna, amelynek nyomait, még ha nem is emléknymait, magában hordozhatja, mégis idegen marad számára az egykori gettó és annak lakói: szobájának falai összeolvadnak a fényképeken látható fallal és saját emlékezetének határaival, s rá kell döbennie, hogy immár csak ő van egyedül a képekkel, körülötte pedig a szoba.

Ám a megértés fénye mégis csak átszűrődik ezeken a falakon, az önmagán túlhaladó, mások felé megnyíló értelem viszont fájdalomhoz vezet – az egyedüllét fájdalmához.

Bámulom a képeket, és szemeim fájdalmasan keresik életem minden döntő fontosságú darabkáját. De csak azt látom, miként törlődik ki szép lassan mások élete, mire jó, ha felháborodással vagy részvétellel beszélek, le szeretnék jutni oda közéjük, de nem találok az utat.

A fény végképp nem lehet a megértés fénye. A fény, amely nélkül nem születhettek volna meg ezek a fényképek, hanem mindent elhomályosító fénné válik, amely a fényképeket idővel kifakítja, s ahogyan az idő múlásával a fényképeken szereplő alakok is elhalványulnak, végül pedig szertefoszlanak, úgy foszlik szét mások megértésének lehetősége.

Nincs mód részvételre, felháborodásra; itt válik igazán nyilvánvalóvá az egyedüllét, a kitaszítottság, amely mégis valamiféle ambivalens igazságtalanság-érzést szül: egyfelől rokoníthatjuk érzését azokéval, akik túlélőkként önmagukat hibáztatják társaik haláláért, másfelől ahhoz a ki-

fosztottság- és csalódottságérzéshez, amely az apa személyéhez köthető. A másik iránti felelősség kényszere és lehetetlensége, amely a saját sorssal és életúttal összefüggésben figyelhető meg, ugyanarra az idegenségérzésre, szorongásra, kiszolgáltatottság- és félelemérzésre vezethető vissza, mint amelyet a fiú az apjával szemben érzett. A felnőtt gondolkodó édesapjához valamiféle gyermekkori csalódás-élményt köt, s minderről saját, felnőttkori idegenség-élményében megszülető nyelven beszél, hogy hidat képezzen gyermekkori és felnőttkori élményei között.

Az apa-figura mind Beckernél, mind pedig Kertésznél oly módon jelenik meg, mint aki igaztalanul bánt gyermekével; mintha viselkedésével, látható és láthatatlan énjével, sőt egész létezésével ő felelne azért az idegenség-érzésért, amelyet a felnőtt érez. Az apaság ráadásul idegen és elidegenítő is.

Hogy az apa kérdését és irodalmi ábrázolását jobban szemügyre vehessük, vissza kell kanyarodnunk Beckerhez és a társak pusztulásához, mivel e kettő igen szorosan összefügg egymással, s csak együtt érthetjük meg őket.

„Apám beszélt róla [a gettóról] néhányszor, de csak ritkán és nem túl szívesen. Amíg élt, nem voltam elég kíváncsi ahhoz, hogy ravasz kérdésekkel túljárjak az eszén, aztán meg már túl késő volt.” Ha Becker e sorait az eddig elmondottakkal összefüggésben szemléljük, úgy tűnik, mintha az apa lenne az oka annak, hogy emlékezete teljesen csődöt mondott. Nem azért, mert az apa történeteivel hidat lehetne építeni a jelen és a múlt között tátongó szakadék fölött, hanem azért, mert ezeket a történeteket soha sem ismerhette meg teljesen. Ha pedig meg akarta ismerni ezeket a történeteket, azoknak ugyanolyan megerőltetőeknek kellett volna lenniük, mint magának az emlékezésnek. Az apa titkolózása, szótlansága pedig olyan érzéseket kelthet, mintha a fiú lenne az oka ennek, és mintha nem saját szenvedései és a fia iránti tekintet adtak volna okot a múlt élményeinek visszafojtására.

A fiú úgy érzi, hogy ő maga válik az apa idegenségének forrásává, az ő idegenségéből nő ki, íródik, s ezáltal teremődik meg az apa, aki csak ebben az összefüggésben érthető meg: az idegenségérzések sokszoros összeolvadása és a felnőtt-fiú elválaszthatatlansága, de egyúttal mérhetetlen távolsága a gyermek-fiútól is ide vezet. Az idegenségérzések összefu-

tó szálaiból megszülető apa-émlékezésre le lehetünk a Kaddis egy részletében:

Gyerekkorom e szakasza a legbornírtabb válságba vetett, animisztikus hitvilágban éltem, akár az ősemberek, gondolataimat annyi tabu vette körül, hogy már-már anyagi erőt tulajdonítottam nekik, hittem a mindenhatóságukban, mondtam a feleségemnek. Közben viszont, s kétségtől apám hatására, egy Mindenhatót is feltételeztem, aki gondolataimat már a megfogadásukkor ismeri és mérlegre teszi, márpedig gyakran támadtak mérlegelhetetlen gondolataim. Apámnak szokása volt például, hogy időnként a lelkekre beszéljen, mondtam a feleségemnek. Lehetetlen volt ilyenkor elkerülnie az ismétléseket, vagyis, mondtam a feleségemnek, mindig tudtam, mit fog mondani, a szövegben, mint valami memoriterben, titokban mindig előtte jártam, ő pedig engedelmesen utánam mondta: egy pillanatra visszanyertem a szabadságomat, de a hátam is beléborsózott, mondtam a feleségemnek.

A gyermek rejtélyekkel, félelmetes és tiltott dolgokkal teli világában az apa teremti meg a Mindenhatót a gyermek számára – mintha ezzel saját világába próbálná bevezetni a gyermek-fiút – így véli a felnőtt –, abba a világba, ahol a Mindenható mindenhatósága alatt minden különbözőség, távolság megszűnik a gyermek számára kettejük között. A gyermek-fiú mégsem képes megérteni az apja által, a hozzá intézett szavakon keresztül megmutatkozó világot. Az ismerős ismeretlen szavak hátborzongató és felszabadító volta a felnőtt számára úgy idéződik fel, mintha ő mondaná az apa előtt, amit az apa mond. Mintha apját csak ilyen módon érthetné meg egy pillanatra, de úgy, hogy eközben a megértés egykori elmulasztása hihetetlenül fájdalmassá válik.

Rémülten próbáltam megkapaszkodni valamiben, elég volt észrevennem esetenül számárfüles inggallérját, egy kissé remegő keze magányát, erőlködő homlokráncolását, egész hasztalan kínlódását – bármit, ami végre elgyöngített, és amitől, akár egy tikkadt szivacs, olyan porhanyóvá lettem. Akkor végre kimondhattam magamban a megváltó szót, a rövid diadal, de egyben a sürgős visszavonulás szavát is: Szegény... A szivacs duzzadni kezdett, saját megindultságom a könnyekig megindított, és ezzel törlesztettem valamennyit az apám fenyegető szeretete folytán állandóan rám nehezedő adósságból.

A gyenge, remegő kezű apát, ezzel saját gyermekkorát, sőt, jelenbeli énjét nem képes megérteni, s méltó emléket sem állíthat neki idegensége miatt,

hiszen az apa mindig csak a fiúban képes megjelenni, idegenként, s mint-ha önkéntelen felszínre törő érzelmei révén, amelyeket az apa és az egykori helyzet idézett fel benne, igyekezne feloldani a büntudatot. A kimondott megváltó szó, az egyedüli lehetséges az adott pillanatban, hogy általa az elmulasztott és mindig csak elmulasztható megértés-émlékezés idegenségéből megnyíljon a másik – a sajátban lévő másik és az apa mássága – felé. S a kimondott szó általi megnyílásban a fiú magára véve azt a terhet, mely az apához, s vele kapcsolatban valaminek az elmulasztásához köthető, és a törekeny és kiszolgáltatott apa képében jelenik meg, végképp felismeri kettejük összetartozásának kényszerű és idegen voltát. Érezvén ezt a mérhetetlen terhet, melyet egyedül kell cipelnie, érzelmeinek önkéntelen megnyilatkozásai révén nyit a másik felé úgy, hogy közben egyedüllétének nyomasztó súlya egyre nagyobbra nő. Nincs szó felszabadulásról, csak valamiféle adósság szorításának az enyhüléséről a nyitás következtében, amelynek pillanatában az ész által elgondolt idegenség megszűnik létezni, s a sajátban lévő idegen munkálkodása csak önkéntelen érzelmeket képes előhívni.

De hogy voltaképp honnan jutott ide Kertész elbeszélője, mindenképp meg kell vizsgálnunk Beckerrel összefüggésben. A gyermekkori élményekben megjelenő és az apával összefüggő idegenségtapasztalat jelenbeli formálódása Becker *Zsidónak lenni* című esszéjében igen fontos szerepet kap.

Egyszer, emlékszem, külföldről látogattak meg minket. Körülbelül tizenegy éves lehettem. Apám egy szakállas, kopaszodó, idős férfinak mutatott be, aki a fején kis sapkát viselt, olyat, amelyet azelőtt még sosem láttam. Apám megmondta a nevem, majd kezét nyújtottam a férfinak, de ő csak állt mozdulatlanul. Hosszan nézett rám, eközben alig észrevehetően a fejét csóválta, mintha valamit nem értene. Aztán megragadott – egy pillanatra megdermedtem a félelemtől – majd átölelt. Tanácstalanul fordítottam a fejem apám felé, tudni akartam, miként viselkedjem. Apám egy megnyugtató kézmozdulattal lecsillapított, és értésemre adta, jó lesz, ha hagyom így történni a dolgokat, mert minden rendjén megy. Mozdulatlan maradtam tehát, és vártam, hogy végre elengedjenek. Aztán azt vettem észre, hogy az idegen férfi, miközben egyszer szorosabban ölelt át, zokogott. Felnéztem, vajon mitől remeg az egész testében. Szemei csukva voltak, a könnyek eltűntek a szakállában. Nagyon nagy erőfeszítésembe telt, hogy el ne sírjam magam. Emlékszem, erősen kívántam, hogy megvigasztalhassam a férfit, de bárcsak tudtam volna, miért. Álltunk

egy ideig, amely végtelennek tűnt. Nem fordultam többet apám felé, akár két órán át is csendben tudtam volna maradni. Majd az idegen elengedett, mormolt valamit maga elé, aztán kiment a szobából. Apám is hallgatott, én is, amíg a férfi vissza nem tért a fürdőszobából. Úgy búcsúzott el, mint akinek hirtelen nagyon sietős lett a dolga, engem pedig ekkor már elkerült a tekintete.

Amikor odakint volt, kérdeztem apámat, miért sírt úgy az a férfi. Azt mondta, hogy ezt még úgysem érthetném meg. Azt hittem, ezzel csak kimagyarázza magát, hogy azért nem mondja el, mert maga sem érti. Ma már persze nem így gondolom.

E szövegrészlet kapcsán feltehetjük a kérdést, vajon mitől lesz idegenné az apa a felnőtt-fiú számára. Egyrészt a látogató megmagyarázhatatlan furcsaságai és az apa titkolózása miatt a magyarázatot váró gyermek apjában is valamiféle különös, szokatlant, idegenszerűt érez, másrészt pedig a felnőtt-fiú rádöbben arra, hogy gyermekként soha nem is várhatott volna magyarázatot apjától, és hogy az idegen idegenségét, zsidóságát, amely ezáltal összekapcsolódik apjának különös zsidóságával, sohasem értheti meg.

A férfit soha többé nem láttam viszont. Soha nem beszéltem vele egy szót sem, és nem tudom elfelejteni. Akárhányszor elhangzik a zsidó szó, nem azért, hogy egy adott személy ismertetőjegyévé váljon, hanem a különböző fogalmaként, mint olyanként, mindig erre a férfira gondolok. Egyféle jelképpé vált bennem – milyen gyerekesen és érthetetlenül hangozhat ez mindazok számára, akiket soha nem karolt át, és akik soha nem látták őt sírni. Valahogy éreztem, hogy megrázkódtatásának személyesen semmi köze nem volt hozzám, sem pedig őhozzá, hogy egy nem magánjellegű viszonyból eredhet mindez. Sejtteni kezdtem, hogy ez az ember szoros kapcsolatban áll valamivel, ami jóval túlmutat saját magán, és ami minden másnál fontosabb kellett, hogy legyen számára. És még ha nem is áll módomban követnem őt egy darabig ezen az úton, mintegy hírnökként azt üzenete, az út létezik, és milyen sokat jelent ez néhányaknak.

Az idegen jelképpé válása, s az út, melyet nem áll módjában követnie a felnőtt-fiúnak, meghatározó szerepet töltenek be életében. E férfi képe annak idegenségével gyermekkorától formálódik benne, s a másság végső soron saját mássága lesz, akár az út, amelyet épp emiatt az idegenség miatt lehetetlen végigjárnia. Pedig épp ez az út, amely legkevésbé járható, jelenthetné a kapcsot az apával, akinek kell, hogy legyen hozzá valamifé-

le köze, akár az idegen férfihoz, akiről sem a gyermek-fiú, sem pedig a felnőtt-fiú nem tudja, hogy kicsoda. Az apán kívül mindenképp köze van a zsidósághoz, s ennek képe az idegenhez fűződő viszonyban formálódik a fiúban, s saját személyes, „gyermekkorából örökölt” rejtélyekkel teli zsidóságát is az idegen férfiban értelmezi. Mondhatni, hogy a férfival való találkozás különös és máig felfoghatatlan élménye és a férfi képe valamilyen belsővé, azonossá tudott válni a felnőtt-férfi önértelmezésében, úgy, hogy az idegenség mégis szembetűnő marad ebben az azonosságban. Ennek művészi megjelenése lehet az az önazonosítás, amely a Kadisban egy hasonló, az apa-gyermek-felnőtt hármasságát megvilágító eseménysor kapcsán hangzik el. Az elbeszélő egy piros pongyolában a tükör előtt ülő kopasz nővel azonosítja magát.

...és egyszerre csak fordult velem egyet a világ, de szinte a szó szoros értelmében, egy hirtelen, gyomorszorító és zuhanásszerű érzéssel visszafordított, visszahajított távoli gyerekkoromba és egy réges-régi kényszerképzetembe, melynek eredete, mit is mondjak, egy meghökkentő, de életre szóló meghökkentést előidézően meghökkentő látvány volt, mely látvánnyal később, ki tudja, miért, mert ki ismerné a lélek átlátszó titkait, ha pedig ismeri, ki ne próbálna szabadulni tőlük, mert nemcsak visszataszítók, de unalmasak is, mely látvánnyal tehát később olykor azonosítottam magam, olyannyira, hogy, ha nem is teljesen reálisan, hogy ezt a mit sem jelentő szóképet használjam, de mégis, már-már úgy éreztem, hogy ezzé a látvánnyá alakulok át, hogy ez a látvány én vagyok, úgy, amint azt egy poros és füledt alföldi faluban láttam, ahová nyaralni küldtek. Igen, és itt éltem

először zsidók közt, úgy értem, igazi zsidók közt, nem olyan zsidók közt, amilyen zsidók mi voltunk, városi zsidók, pesti zsidók, vagyis semmilyen zsidók, de persze nem is keresztények, afféle nemzsidó zsidók, akik a hosszúnapi börtönt azért megtartják, legalábbis délig föltétlenül, nem, a rokon néni meg a rokon bácsi (már nem emlékszem, milyen rokonok voltak, minek is emlékeznék, réges-rég megásták már sírjukat a levegőbe, ahová elfüstölték őket) igazi zsidók voltak, reggel ima, este ima, evés előtt ima, a bornál ima, különben derék emberek, persze egy pesti kisfiúnak kibírhatatlanul unalmasak, vastag, kövér koszt, liba, meg sólet, meg flódní, azt hiszem, már kitört a háború, de nálunk még minden csendes és szép volt, itt csupán az elsötétítést gyakorolták, Magyarország a béke szigete a lángoló Európában, itt nem történhet meg az, ami, mondjuk Németországban, vagy Lengyelországban, vagy, mondjuk a „cseh protektorátusban”, vagy Franciaországban, vagy Horvátországban, vagy Szlovákiában, egyszóval ami körös-körül mindenütt megtörtént és szakadatlanul történik, nem, itt nem, dehogy; igen, és egy reggel óvatlanul benyitottam a há-

lőszobába, majd, nem hangosan ugyan, csak a bensőmben sikoltva máris kifordultam onnan, mert valami iszonyút láttam, ami úgy hatott rám, mint egy obszcenitás, melyre, már csupán a koromnál fogva is, nem érezhettem magam fölkészültnek: egy kopasz nő ült a tükör előtt, piros pongyolában. És időnek kellett eltelnie, míg rémült és megzavart fejem ezt a nőt a rokon nénivel azonosította, akit egyébként, és mindjárt a történetek után is, olyan furcsán vékony és merev szálú, de normális, vörösbe hajló barna hajzattal szoktam látni; nyikanni sem mertem aztán, nemhogy kérdezősködni, minden erőmmel abban reménykedtem, hogy talán nem látta, hogy láttam, az iszonyat, a titkok sötét, sűrű légkörében éltem, a rokon néni, levetkőztetett, kirakati bábuéhoz hasonló, fényes fejével, hol egy hulla, hol a nagy parázna képzetét keltette bennem, akivé a hálószobában éjszakára átváltozik; és csak jóval később, és persze már itthon mertem megpendíteni a kérdést, hogy jól láttam-e, amit láttam, mert már magam is kételkedni kezdtem benne; és egyáltalán nem nyugtatott meg apám nevető arca, mert, nem tudom, miért, de léhának éreztem ezt a nevetést, léhának és pusztítónak, ha csupán önpusztítónak is, bár az ilyen szavak akkor – hiszen gyerek voltam – még távol álltak tőlem, egyszerűen csak bárgyúnak találtam a nevetését, mert nem fogta fel a rémületemet, az iszonyatomat, életem első nagy, látványos metamorfózisát: hogy a megszokott rokon néni helyén egy kopasz nő ült a tükör előtt, piros pongyolában, nem, egyáltalán nem fogta fel ezt a borzalmat, ehelyett további borzalmakkal tetézte, igaz, rendkívül kedélyesen, amennyiben elmagyarázta, és ebből a magyarázatból én semmit sem értettem, csak a tények tisztátalan borzalmát, pontosabban a tények pusztá, titokzatos és kifürkészhetetlen tényszerűségét, amikor elmagyarázta, hogy a rokon néniék pólisiak, hogy a pólisi nők, vallási okokból, leberetválják a hajukat, és parókát, azaz sátlit viselnek; és később aztán, amikor kezdett mind fontosabbá válni, hogy én is zsidó vagyok, minthogy, mint lassacskán kitudódott, ez általában halálbüntetéssel jár, valószínűleg pusztán azért, hogy ezt a megfoghatatlan és különös ténytet – mármint azt, hogy zsidó vagyok – a maga kellő furcsaságában, de legalább ismerősebb megvilágításban lássam, egyszerre csak azon kaptam magam, hogy értem már, ki vagyok: kopasz nő a tükör előtt, piros pongyolában.

A problémák hasonlítanak Beckeréhez, de Kertész ábrázolásmódja következtében a zsidóságról jóval összetettebb képet kapunk: a különböző helyekről összeszedetett emlékek, a saját emlékek, képzetek, hallomásból ismert történetek, a saját negatív tapasztalatok, a mindig is különösnek tartott, sőt a gyermekkorban félelmet is gerjesztő emberek és helyzetek olyan személyes zsidóság-képet hoznak létre Kertészben, amellyel sosem képes azonosulni annak idegensége miatt. Mégis van valami, ami átszüremlik ezen a képen, és pedig olyan emlékezetdarabként, amely szintén

épp annyira rejtélyekkel teli, mint sok másik, de a kollektív pusztulásra utal (ld., a Celant parafrazáló sorok), képes lesz az emlékezés mint kötelesség vezérmotívumává válni a regényben.

Beckerhez hasonlóan Kertész számára is megjelenik az önmegértés-emlékezés kettősségében mások emlékezete, amely egyfelől kollektív emlékezet, másfelől pedig emlékezés másokra. S jóllehet művészetükben különböző módon ölt formát ennek kérdése, mint ahogyan életük meghatározó tapasztalatai is mások, mégis megtalálhatjuk a közös pontokat, mint ahogy azt az előbbieken láthattuk.

Most, hogy visszakanyarodtunk a társak pusztulásához, még meg kell említenünk a hozzájuk köthető emlékezet néhány olyan aspektusát, amely az apához és az apasághoz kapcsolódik. Becker számára a saját sorsnak és mások sorsának közössége lehetetlen: a képeket nézegetve fájdalom fogja el mások pusztulását látva. E gyermekek, az egykori ismeretlen társak akár barátai is lehettek volna.

Látok két képet, amin gyerekek vannak: az egyikben fazekakkal, kis vödörökkel és kanalakkal a kezükben ételosztásra várnak, a másikon piros sapkában állnak a fényképezőre meredve. A játékukat szakították félbe, mégis rezzenéstelenül. Nem, olyan kis gyerek, mint amilyen én lehettem akkoriban, nincs közöttük. Mégis valószínű, hogy vannak olyanok a képeken, akik ismertek engem, akik valamit elvettek tőlem, vagy elverték, vagy parancsokat osztogattak nekem. Talán az egyikük, aki ott áll, a legjobb barátom lenne ma, ha ez az egész dolog valamiféle kedvezőbb fordulatot vett volna.

Mégis a beszélő az, aki emlékezetnélküliségében is képes kvázi-emlékezni rájuk, s ezáltal felelősséget vállalni azok sorsáért, akiknek sorsában ő maga is osztozott, de túlélése miatt mégsem teljes egészében. Az életben maradás, a mások által elmondott történetek és a fényképek lehetővé tennék, hogy e gyermekek az emlékezetben újra megszülethessenek, de pusztulásuk szörnyűsége, az emlékezethiány és a már említett ambivalens érzések, melyek a túléléshez köthetőek, az emlékezés kényszerű és lehetetlen voltát mutatják meg. Talán Kertésznél is valamiféle hasonlóképp egybeolvadó ön- és idegenségtapasztalat és az elpusztult társakat felidéző emlékezet az, amely lehetlenné teszi azt, hogy a Kaddis beszélője másnak apjává, sorsává, istenévé válhasson. A meg nem született gyermek ily módon a saját apához és sorshoz kötődő idegenségérzésből

és a szüntelenül felszínre törő emlékezéskényszerből táplálkozó lét- és helyzetértelmezés elbeszélésének meghatározó alakjává válik.

A Kaddis természetesen jóval összetettebb szöveg annál, mint hogy Becker vonatkozásában vizsgált részeinek elemzését ennyivel beérjük; e dolgozatban a regény részletesebb bemutatására mégsem vállalkozhattunk. Szándékunk viszont, hogy rávilágítsunk Beckernél felfedezhető emlékezet-problémák Kertésszel közös mozzanataira, kiindulópontot jelenthet a további vizsgálódások számára. Jóllehet e két szerző kapcsán nem mondtunk el mindent az emlékezetéről, s ez köszönhető a csekély méretű szövegkorpusznak és az összehasonlító elemzés ezzel összefüggő mélységeinek, mégis megteremtettük egy olyan kutatás alapjait, mely Kertész és Becker szövegeinek komparatív vizsgálatán alapul.

A további kutatások számára mindenképp fontos lehet Kertész *Felszámolása*, hiszen e dolgozatban is számtalanszor a szemünk előtt lebeghetett e regény egyik fő kérdése, hogy meg lehet-e írni, össze lehet-e rakni saját történetünket mások történetéből. Ezen kívül Jurek Becker két regényét, *Az ökölvívót* és a *Bronsteins Kindert* [Bronstein gyermekei] is figyelemmel kísérhetjük elemzésünkben, hiszen az apa vagy a közösségi emlékezet és identitás terén igen sok új elképzeléssel gazdagíthatják a kutatást. Ugyanakkor a vizsgálódás során óvatosnak kell lennünk: a két szerző két különböző irodalmi hagyományt képvisel, ezért ezt figyelembe véve kell megkeresnünk a lehetséges kapcsolatokat.